

موانع زهد ورزی از منظر قرآن

مرضیه چمک^۱

چکیده

یکی از صفات و ملکات نفسانی زهد است که در فرهنگ دانشمندان اخلاق اسلامی، «زهد» به معنای دوری قلبی و عملی از دنیا است، به جز در حدی که انسان به آن نیاز ضروری دارد. منظور از دنیا تنها دارایی و ثروت، غذا و لباس و امثال این‌ها نیست؛ زیرا برای کسی که به دنبال شهرت در زهد و ستایش در پارسایی است، کناره‌گیری از این امور بسیار آسان خواهد بود. بلکه دنیا شامل مقام و ریاست و تمامی لذت‌های نفسانی ممکن از آن می‌شود. متأسفانه موانعی اساسی در برابر زهدورزی و پارسایی انسان وجود دارد. این مقاله با روش توصیفی، تحلیلی و شیوه کتابخانه‌ای به بررسی موانع زهدورزی از منظر قرآن می‌پردازد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که طبق آیات قرآن موانع اصلی که در مسیر زهدورزی انسان وجود دارد شامل محبت به دنیا، حرص ورزی به دنیا، طمع ورزی و خمود است. از منظر قرآن، زهد به معنای قطع ارتباط با دنیا نیست، بلکه به عنوان ابزاری برای دستیابی به کمال و رشد مورد استفاده قرار می‌گیرد.

کلیدواژه: زهد، قرآن، منظر، موانع.

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه کوثر (س) شهرستان قلعه گنج

مقدمه

یکی از اصول اخلاقی در دین اسلام، زهد است که در عرصه عرفان نیز به عنوان یکی از مراحل سیر و سلوک شناخته می‌شود. در طول تاریخ، انسان به دلیل عشق به خدا و نارضایتی از دنیا، به زهد توجه کرده است. خداوند نیز برای تأکید بر این فضیلت اخلاقی، پیامبران را فرستاده تا مردم را آگاه کنند که ارزش انسان در این دنیا نیست و هدف از خلقت او چیزی بالاتر و ارزشمندتر است. پیامبران و ائمه معصومین (علیه السلام) نه تنها با کلام، بلکه با رفتار و عمل خود، مردم را به زندگی زاهدانه دعوت کرده‌اند.

متأسفانه، برخی افراد مفهوم زهد را با عزلت‌طلبی و ترک دنیا اشتباه گرفته و به دنبال رهبانیت و دوری از لذت‌ها و نعمت‌های دنیوی هستند تا به بهشت دست یابند. در حالی که خداوند دنیا را مقدمه‌ای برای آخرت قرار داده و اگر غیر از این بود، آفرینش نعمت‌های دنیوی بی‌معنا می‌شد که این با حکمت و علم خداوند در تضاد است. حقیقت زهد در این است که انسان در عین برخورداری و استفاده از نعمت‌ها و لذت‌های دنیا، به آن‌ها وابسته نباشد. در این زمینه تألیفات متعددی وجود دارد، از جمله:

۱- کتاب موانع قرب الهی از منظر قرآن کریم و روایات، مولف زهرا سادات مدرسی راد، چاپ ۱۴۰۲،

هدف از این کتاب موانع نزدیک شدن به خداوند از منظر قرآن کریم و روایات است.

۲- مقاله زهد در آیات و روایات، مولف زهرا مختاری، چاپ ۱۳۹۶، هدف از این مقاله، به بررسی زهد

در آیات و روایات پرداخته شده است.

۳- پایان نامه راهکارهای گرایش به زهد و موانع آن از منظر آیات و روایات، مولف منیره آبادی

خسرقی، چاپ ۱۳۹۴، هدف از این پایان نامه، راه‌های نزدیک شده به زهد و موانع آن پرداخته شده

است. در این مقاله سعی بر آن شده است تا ضمن پرداختن به مفاهیم کلیدی پژوهش و موانع زهد ورزی از منظر قرآن در این جهت بپردازد.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱. زهد

زهد در لغت به معنی ضد رغبت و حرص بر دنیا است،^۱ از نظر ارباب لغت زهد ورزیدن نسبت به یک چیز به مفهوم اعراض از آن شی و به مقدار اندکی از آن رضایت دادن می‌باشد.^۲ در فرهنگ عالمان اخلاق «زهد» عبارت است از اعراض قلبی و عملی از دنیا، به طوری که به مقداری که انسان نیاز ضروری دارد. به بیانی دیگر زهد یعنی روی گردانیدن از دنیا برای آخرت و از غیر خداوند دل بریدن است. از این تعریف برمی‌آید که اولاً زهد نسبت به کسی صادق است که امکان تحصیل دنیا و برخورداری از آن را داشته باشد. ثانیاً، روی برتافتن او از دنیا به دلیل پستی و حقارت دنیا نسبت به آخرت باشد. هرگاه ترک دنیا به دلیل نداشتن تحصیل آن و یا به هدفی غیر از رضایت خداوند و تحصیل آخرت باشد. مانند: جلب رضایت و محبت مردم و یا به علت فرار از سختی و تحصیل آن به آن «زهد» گفته نمی‌شود. مقابل آن «رغبت» قرار دارد که به معنای رغبت به چیزی است.^۳ زهد در اصطلاح به معنی پشت کردن به دنیا و روی آوردن به آخرت، بلکه از غیر خدا قطع نظر کردن و رو آوردن به خدا، و این بالاترین درجات زهد است.^۴

زهد، به معنای بی‌رغبتی به دنیا، از فضائل اخلاقی است. زهد حالتی نفسانی که باعث توجه به آخرت، دل بریدن از غیر خدا و روی آوردن به خداوند می‌شود. زهد با رهبانیت به معنای جدا شدن از مردم و نعمت‌های خداوند تفاوت دارد. آن را صفت رهبران و مایه سعادت مردم دانسته‌اند. در روایات شیعه،

^۱ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۳، ص ۱۹۶.

^۲ راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۸۴؛ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۳، ص ۱۹۶-۱۹۷.

^۳ نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، ج ۲، ص ۵۸-۵۹.

^۴ نراقی، احمد، معراج السعاده، ص ۳۰۱، ۱۳۸۶ ش.

برای زهد آثاری همچون نورانیت قلب، گشایش زبان به حکمت و توجه به عیوب دنیا ذکر شده است. زهد از مفاهیم اخلاقی و عرفانی و در آموزه‌های دینی بسیار به آن سفارش شده است. در عرفان از مراحل سیر و سلوک شمرده شده است که از آن در فقه نیز بحث شده^۱ و از نظر برخی از فقیهان زهد مستحب می‌شود.^۲

در برخی روایات، آراسته‌ترین افراد، زاهدان معرفی شده‌اند^۳ امام علی (علیه السلام) این صفت را از اوصاف اولیه رهبران دانسته است.^۴ همچنین پیامبر اسلام این ویژگی را مایه سعادت و آسودگیامت برشمرده اند. از امام صادق (علیه السلام) نیز که فرموده است همه خوبیها در خانهای قرار داده شده و کلید آن زهد و بی‌ رغبتی به دنیامی‌باشد.^۵

۱-۲. موانع

مانع در لغت به معنای چیزهایی که بازدارند و ممانعت کنند کسی را از کاری. هرآنچه مانع اجرای کاری گردد. مشکلات بازدارنده از پیشرفت امور.^۶ در اصطلاح به این معنا است که هیچ چیز اضافی در آن وجود ندارد و در واقع از ورود زوائد، ممانعت به عمل آمده است.

^{۱۱} نجفی، جواهر الکلام، ج ۱۳، ص ۳۰۱.

^۲ حلی، تذکره الفقهاء، ج ۵، ص ۳۳۸.

^۳ محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ج ۲، ص ۱۱۶۶.

^۴ نهج البلاغه، خطبه ۸۱.

^۵ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۱۰۴.

^۶ - دهخدا، علی اکبر، ج ۲، ص ۲۸۴۵.

۲- موانع زهدورزی بر اساس آیات قرآن

در مقابل زهدورزی و پارسایی انسان، دو مانع اساسی وجود دارد، محبت او به دنیا و خمود و بی‌بهره‌گی افراطی از آن است که در این جا به آن موانع پرداخته خواهد شد و طبق آیات قرآن موانع زهدورزی عبارتند از:

۲-۱ محبت دنیا

محبت دنیا در توضیح مفهوم زهد و ارزش آن، تا حدی ماهیت دنیا را روشن کرده و آیات و روایاتی در مذمت آن ارائه شده است. اکنون به طور مختصر به آثار دنیاخواهی که مانع زهدورزی می‌شود، می‌پردازیم. بدون تردید، در نظام اخلاقی اسلام، دنیا همیشه ناپسند و مذموم نیست، بلکه می‌تواند چهره‌ای ارزشمند و ستوده نیز داشته باشد. دنیا شامل تمامی چیزهایی است که به انسان کمک می‌کند تا نیازهایش را برطرف کرده و اهدافش را تأمین کند. این لذت‌ها و بهره‌مندی‌ها همیشه منفی نیستند و می‌توانند کارکردهای مثبتی نیز داشته باشند. «دنیای ناپسند» به بهره‌مندی‌های زودگذری اطلاق می‌شود که نه خود عمل صالح و اخروی هستند و نه وسیله‌ای برای انجام اعمال خوب و اخروی. در نتیجه دنیای نکوهیده چیزی جز خوشگذرانی و لذت جویی از راه حرام و برخورداری بیشتر از مقدار لازم و ضروری از چیزهای حلال نیست.^۱ این همان دنیایی است که خداوند در نکوهش آن می‌فرماید: دوستی خواستنی‌های گوناگون از: زنان و پسران و اموال فراوان از زر و سیم و اسب‌های نشاندار و دام‌ها و کشتزارها برای مردم آراسته شده، اما این جمله، مایه تمتع زندگی دنیا است.^۲

در برخی آیات، با دنیای ناپسند تحت عنوان هوای نفس، ترغیب به مخالفت شده است.^۳ قرآن در تبیین حقیقت آن می‌فرماید: «بدانید که زندگی دنیا، در حقیقت، بازی و سرگرمی و آرایش و

^۱ مومنون، ۱۰۸.

^۲ آل عمران، ۱۴؛ منافقون، ۹.

^۳ نازعات، ۴۰.

استفاده از مواهب دنیوی مانعی است که در راه جهت‌گیری صحیح نسبت به دنیا است. آیات و روایاتی که درباره ستایش دنیای پسندیده بیان شده، همه‌ی آن دلیلی بر سرزنش خمود و سستی در به دست آوردن نیازهای ضروری زندگی و جهت‌گیری نفسانی نسبت به دیگران به نظر این که جهت‌گیری مطلوب نفسانی انسان را نسبت به دیگران می‌توان بر محور دوستی و دشمنی برای خدا بهبود بخشید. «حَبَّ فِي اللَّهِ» و «بَغْضَ فِي اللَّهِ» مفاهیمی هستند که در متون اخلاقی اسلام به شدت مورد تأکید قرار گرفته و در واقع جهت‌گیری دراز مدت و راهبردی ما را نسبت به دیگران برگه می‌زنند. به همین دلیلاين مطالب تحت همین دو عنوان بیان و سایر مفاهیمی که بیانگر نوعی جهت‌گیری نفسانی در رابطه با دیگران است، به عنوان توابع این دو مورد توجه قرار می‌گیرند.^۱

از آنجا که آفرینش انسان مبتنی بر «ضعف» است،^۲ به شدت به زینت‌های دنیوی از جمله زن و مال و مانند آنها گرایش و به تکاثر و تفاخر می‌پردازد. بنابراین، اگر فضل الهی نباشد، هیچ انسانی نمی‌تواند راه تزکیه را پیموده و به راه رشدی در بیاورد و به کمال انقطاع و زهدی دست بیابد که مصداقی از آن ایثارگری در مقام اکرام است.^۳

بنابراین، انسان تنها با استفاده از ابزارها و وسایل خاصی مانند نماز، انفاق مالی، انجام اعمال نیک، توسل به معصومان (علیه السلام) و موارد مشابه می‌تواند از فشارهای سنگین درونی و بیرونی رهایی یابد و به تزکیه دست یابد و زهد و انقطاع را تجربه کند. یکی از این ابزارها دعا به درگاه خداوند و درخواست بخشش از او برای رسیدن به زهد است.

^۱ دیلمی، احمد، اخلاق اسلامی، ص ۱۲۰-۱۲۳.

^۲ نساء، ۲۸.

^۳ نور، ۲۱.

نتیجه گیری

زهد به معنای دوری از دنیا و ترک آن نیست؛ بلکه به معنای عدم تمایل و بی‌علاقگی قلبی به دنیا است. برای دستیابی به این فضیلت اخلاقی، نیاز به عواملی چون خداشناسی، آخرت‌شناسی و خودشناسی وجود دارد. بررسی آیات قرآن نشان می‌دهد که به جز یک مورد، از معنای لغوی زهد در آیات استفاده نشده است، اما آیات متعددی در معنای اصطلاحی آن وجود دارد که خداوند انبیاء و مؤمنان را از فریب زرق و برق دنیا و ترجیح آن بر آخرت برحذر می‌دارد. همچنین در روایات نیز به حقیقت زهد اشاره شده است. زهد به معنای پوشیدن لباس‌های خشن یا سر تراشیدن و دوری از لذت‌های دنیوی نیست؛ بلکه به معنای توجه به نیازهای ضروری و عدم وابستگی به دنیا است. علاوه بر این، زهد تنها برای آخرت مفید نیست، بلکه در همین زندگی دنیوی نیز می‌توان به آثار پربرکت آن دست یافت. فرد زاهد به دلیل سبک زندگی‌اش، آرامش دارد و دغدغه‌ای نسبت به دنیا و آینده ندارد. او به خاطر عدم وابستگی، به راحتی دارایی‌های خود را انفاق کرده و وقت و فکرش را صرف امور اخروی می‌کند.

در جامعه امروز، زهد غالباً به معنای قناعت به کم و دوری از دنیا تفسیر می‌شود. اما با نگاهی به زندگی معصومین (علیه السلام)، متوجه می‌شویم که آنها زاهدانی نبودند که در فقر اقتصادی به سر ببرند. بلکه همواره در تلاش و کار بودند و درآمدی داشتند، اما به دنیا وابسته نبودند. بنابراین، فرد زاهد باید به تعادل در زهد، که همان عدالت است، توجه کند و از افراط و تفریط پرهیز نماید. اگر کسی لذت‌ها و نعمت‌های دنیوی را ترک کند، در این صورت آفرینش نعمت‌ها بی‌هدف و ناهماهنگ با حکمت خداوند خواهد بود.

طبق آیات قرآن موانع اصلی که در مسیر زهدورزی انسان وجود دارد شامل محبت به دنیا، حرص ورزی به دنیا، طمع ورزی و خمود است. به هر حال، از منظر قرآن، زهد به معنای قطع ارتباط با دنیا نیست، بلکه به عنوان ابزاری برای دستیابی به کمال و رشد مورد استفاده قرار می‌گیرد. زاهدان واقعی

کسانی هستند که در میان فتنه‌ها و مشکلات دنیوی، با پناه بردن به خدا و بازگشت به او به این حالت دست می‌یابند و این ویژگی را به عنوان یک صفت درونی و هویتی خود تثبیت می‌کنند. به عبارت دیگر، زاهد کسی است که در عین استفاده از دنیا و مادیات به عنوان ابزار، هیچ وابستگی عاطفی به آن‌ها ندارد و از هر چیزی برای رشد و کمال خود و دیگران بهره‌برداری می‌کند و به آن‌ها به عنوان وسایل نگاه می‌کند. به همین دلیل، اهل زهد معمولاً افرادی هستند که به سادگی اهل احترام و ایثارند و از نیازها و ضروریات زندگی خود برای دیگران می‌گذرند و خود را به زحمت می‌اندازند تا دیگران از رنج و سختی در امان بمانند.

منابع

*قرآن کریم

* نهج البلاغه

۳. ابن ابی الحديد، حميد، شرح نهج البلاغه، نشر: مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۴ ق.
۴. ابن فارس، احمد، معجم مقاييس اللغة، محقق عبدالسلام محمد هارون، قم: مكتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۳، نشر: دارصادر، بيروت، ۱۳۶۰.
۶. اقدامی، علی، زهد در قرآن، پژوهش نامه اخلاقی، فصلنامه پژوهشی، شماره ۱۰، ۱۳۸۹ ش.
۷. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، نشر: موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ: پنجم، ۱۳۹۳.
۸. خوانساری، جمال الدين، شرح غررالحکم و دررالحکم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ: چهارم، ۱۳۶۶ ش.
۹. دیلمی، احمد، اخلاق اسلامی، نشر: دفتر نشر معارف وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری، چاپ: هشتاد و پنجم، ۱۳۹۶.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، محقق: صفوان عدنان داوودی، بيروت-دمشق، دارالقلم، الدارالشامیه، ۱۴۱۲ ق.
۱۱. رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ: دوم، تهران، ۱۳۸۲ ش.
۱۲. صدوق، محمد، معانی الاخبار، نشر: فکرآوران، چاپ: اول، ۱۳۸۹.
۱۳. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیرالقرآن، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، چاپ: پنجم، ۱۴۱۷ ق.
۱۴. طبرسی، ابوعلی، مجمع البیان، محقق هاشم رسولی محلاتی، دار الاحیاء التراث العربی، بيروت، ۱۴۰۶ ق.
۱۵. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرين، محقق: احمد حسینی شکوری، انتشارات مرتضوی، تهران، چاپ: سوم، ۱۳۵۷ ش.
۱۶. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیرالقرآن، تحقیق: احمد قصیرعاملی، ناشر: دار الاحیاء التراث العربی، بيروت، بی تا.
۱۷. فیض کاشانی، محسن، تفسیر صافی، تصحیح علی اکبر غفاری، بيروت: موسسه اعلمی للمطبوعات، بيروت، چاپ: دوم، ۱۴۰۳ ق.

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، **الكافی**، محقق و مصحح علی اکبر غفاری، محمد آخوندی ، تهران: دارالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ: چاهرم، ۱۴۰۷ ق.
۱۹. مجلسی، محمدباقر، **بحارالانوار**، نشر: دارالتراث العربی، بیروت، چاپ: دوم، ۱۴۰۳ ق.
۲۰. مغنیه، محمد جواد، **تفسیرالکاشف**، نشر: دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۱ ش.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیرنمونه**، نشر: دارالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ: پنجم، ۱۳۷۴ ش.
۲۲. موسوی خمینی، روح الله، **دانشنامه امام خمینی**، نشر: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۴۰۰ ش.
۲۳. موسوی همدانی، محمدباقر، **ترجمه تفسیر المیزان**، نشر: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ: پنجم، ۱۳۷۴ ش.
۲۴. نراقی، احمد، **معراج السعاده**، انتشارات: دارالفیض، قم، ۱۳۸۶ ش.